

DİLLİK ÖLÇÜTLERE GÖRE ESKİ UYGURCA METİNLERİN TARİHLENDİRİLMESİ

Ayşegül Gözel*

Uygurlar, ipek yolu güzergâhında yerleşik bir uygarlık kurmuştur. Çok dilli, çok dinli, çok kültürlü bir yaşam sürmüşlerdir. Manihaizm, Budizm ve Hristiyanlık Uygurlar arasında yayılmıştır. Bu uluslararası dinler dolayısıyla birçok eser Uygurcaya tercüme edilmiştir. Bu eserler Mani, Soğd, Uygur, Brahmi, Tibet ve Süryani alfabeleri ile yazılmıştır.

Uygurlardan kalan bu eserler 20. yüzyılın başlarında ele geçirilmiş ve dünyanın önemli merkezlerindeki kütüphanelerde koruma altına alınmıştır. Bu dönemden kalan eserlerin birçoğunda ne zaman, kim tarafından yazıldığı/çevrildiği bilgisi yer almamaktadır. Kolofonlardaki bilgiler de nüshanın istinahası ile ilgilidir. Metinlerin yazıldığı zamanı tespit için başka ölçütler bulmak gereklidir.

Şimdiye kadar Eski Türkçe metinler üzerine tarihlendirme denemeleri olmuştur: Bu çalışmalarda; Gabain (1955) kolofon kayıtlarından yola çıkarak bir tarihlendirme yapmıştır. Bazin (1991) Köktürk, Uygur ve İslam çevresinde yazılmış ve içinde eski Türk takvimiyile ilgili kayıt bulunan metinleri değerlendirmiş, Volga-Bulgar kitabelerinin kolofonlarından yola çıkarak tarihlendirme yapmıştır. Zieme (1981,1992) kolofonlarına ve dış özelliklerine göre eserleri tarihlendirmiştir. Erdal (1979) ve Doerfer (1991,1993) dillik ölçütlere göre tarihlendirme yapmışlardır.

* Doktora Öğrencisi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. aysegulgozell@gmail.com
ORCID no: 0000-0003-1505-3781

Bununla birlikte çalışmaları Köktürk ve Yenisey yazıtlarını da kapsamaktadır. Laut'un (1986) çalışması da dillik ölçütleri temel almış ancak çalışması sadece erken dönem Budist eserleri kapsamıştır. Bütün Uygurca eserleri ele alan ve onları tarihlendiren bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır.

Ferruh Ağca'nın tanıttığımız bu çalışması, Eski Uygurca sahasında 8-14. yüzyılda yazılmış metinlerin dil özelliklerine göre tasnif edilerek yüzyıllara göre tarihlendirilmesini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Eserde, Uygur sahası metinlerine odaklanılmış ve bunların tarihlendirilmesinde dillik ölçütler esas alınmıştır. Ayrıca kâğıt yapısı, cilt türü, kamış veya fırça ile yazılması, baskı yazı teknikleri ölçüt alınarak metinler değişimleri ve gelişimlerine göre tarihlendirilmiştir. Bunun yanın sıra Köktürkçe ve Uygurca arasında ne tür dillik değişiklikler olduğu, bu değişikliklerin hangi süreçte meydana geldiği,

Eski Uygurcada yeni biçimlerin ne zaman ortaya çıkmaya başladığı ve Eski Uygurca döneminin kendi içindeki safhaları da belirlenmiştir.

Çalışmanın içeriğini ağırlıklı olarak Manihaist ve Budist metinler oluşturmuştur. Mani, Soğd, Uygur, Brahmi, Tibet ve Süryani alfabesi ile yazılmış metinler incelenmiştir. Din dışı metinlerin bir kısmı da çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Runik harfle yazılmış Uygurca eserler Köktürkçeyle aynı dil özelliklerini göstermeleri, Uygur harfli İslami metinler ise başka bir edebî çevreye ait olması sebebiyle çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Eser; “Giriş”, “I. Bölüm (Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirme Sorunu)”, “II. Bölüm (Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler)”, “III. Bölüm (Uygurca Metinlerin Dillik Ölçütlere Göre Sınıflandırılması)”, “IV. Bölüm (Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi)” ve “Sonuç” bölümlerinden oluşmaktadır.

“Giriş” bölümünde (s. 9-23), eserin konusu ve alanı, amaç ve yöntem üzerinde durulmuş, incelenen Eski Uygurca metinlerin listesi, kısaltmalar ve işaretler verilmiştir.

“Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirme Sorunu” (s. 25-78) kısmında, Uygur tarihi, dili ve edebiyatı ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Eski Uygurca dil ölçütleri ve diyalektoloji hakkındaki görüşler değerlendirilmiştir. Metinlerin tarihlendirilmesinde karşılaşılan sorunlar ve kullanılabilir yöntemler üzerinde durulmuştur. Tarihlendirme çalışmalarında kullanılan metotlar, yapılan çalışmalarda ele alınan dönem/eser/ölçütler ve ilk defa Ağca'nın eserinde kullanılan ölçütler listesi kitabın bu kısmında yer almıştır.

“Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler” (s. 79-311) kısmı, çalışmanın en kapsamlı bölümüdür. Bu ölçütler şöyle gruplandırılmıştır: Yazıma ilişkin ölçütler (s. 79), ses bilgisine ilişkin ölçütler (s. 120), morfolojik ölçütler (s. 182), şekil bilgisine ilişkin ölçütler (s. 218), Eski Uygurca metinlerdeki Moğolca sözcükler (s. 304), eserin dış yapılarına (kâğıt, cilt, kamyş, kalem, fırça, baskı yazı, yazı) ilişkin ölçütler (s. 306). Dil dışı ölçütler metnin dil özellikleri ile uyumlu olup olmadığı çalışma esnasında titizlikle değerlendirilmiştir. Ölçütlerde en eski şekil esas alınmıştır, değişimlere göre metinler tarihlendirilmiştir. Böylece eserler tarihlendirilirken Eski Uygurcanın dil özellikleri de ortaya konulmuştur.

“Uygurca Metinlerin Dillik Ölçütlere Göre Sınıflandırılması” (s. 313-402) kısmında, dillik ölçütlere göre aynı özelliği gösteren metinler sekiz gruba ayrılmıştır. Dönem hakkında genel bilgilerin ardından yazım, ses ve şekil özellikleri verilerek eserler tasnif edilmiştir. Bu grupların ana hatları şöyledir:

I. grupta (s. 313-321), Eski Uygurcanın en erken tarihli metinleri bulunmaktadır. Bunlar Manihaist çevredeki metinlerdir. Bu dönem eserleri Mani ve Uygur alfabesi ile yazılmıştır.

II. gruptaki (s. 321-331) metinleri birinci gruptan ayıran iki ölçüt belirlenmiştir. Birincisi ünsüzle biten isimlerden sonraki ilgi hâli ekinin durumudur. İkincisi ise /ń/ ünsüzünün durumudur. Manihaist çevrenin metinleri yoğundur. Bu dönem eserleri de Mani ve Uygur alfabesi ile yazılmıştır.

III. grup (s. 331-342), bir geçiş devridir. Dil özelliklerinde değişimin başladığı evredir. Eski dil özellikleri ve sonraki devirlerdeki dil özellikleri bu dönemde

bir arada bulunur. *Sekiz Yükmek* dışındaki Budist metinler bu dönemde ortaya çıkmıştır.

IV. grupta (s. 342-357) metinlerde eski dil şekilleri yerini yeni dil biçimlerine bırakmıştır. Bu dönemde Manihaist eserlerin sayısı azalırken Budist metinlerin sayısı artmıştır. Ayrıca bu dönemde din dışı metinler de yer almaktadır. Bu dönem eserleri Mani, Uygur ve Brahmi alfabesi ile yazılmıştır.

V. grup (s. 357-367), yeni dil özellikleri bu dönemde standartlaşmıştır. Bunun yanında bu dönemde önceki dönemlerde görünmeyen yeni dil şekilleri ortaya çıkmıştır. Birkaç Manihaist metin dışında tamamı Budist metinlerden oluşmaktadır. Bu dönem eserleri de Mani, Uygur ve Brahmi alfabesi ile yazılmıştır.

VI. grupta (s. 367-391) bir önceki dönemde görülmeye başlayan dil özellikleri bu dönemde yazı diline hâkim olmuştur. İlk defa bu dönemde baskı yazı tekniği kullanılmıştır. Kursiv yazısına yakın bir şekil ortaya çıkmıştır. Bu değişikliklerin yanında Moğolca sözcükler bu dönemde görülmeye başlamıştır. Çok az Manihaist eser vardır. Bunun dışındaki eserler Budist çevreye aittir.

VII. gruptaki (s. 380-391) metinlerde yazım, ses, şekil özelliklerinde birçok değişim meydana gelmiştir. Bu yüzden bu dönem Eski Uygurcada başka bir safhanın başlangıcıdır. Bu grupta Manihaist metin yoktur. Bu dönem eserleri Uygur ve Brahmi alfabesi ile yazılmıştır. Çoğunlukla baskı yazı tekniği ve kursiv yazı kullanılmıştır.

VIII. grup (s. 391-402), Eski Uygurca dil özelliklerinin en ileri olduğu evredir. İlk defa bu dönemde ortaya çıkan özellikler, VII. grup ile aralarındaki büyük farklılıklar ve Eski Türkçe metinlerde görülmeyen özelliklerin bu dönemde bulunması bu eserlere kuşku ile bakıl-

masına sebep olmuştur. Bu grup Budist ve Hristiyan çevreye ait metinlerin yanında din dışı metinlerden oluşmaktadır.

“Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi” (s.403-440) kısmında, III. bölümde dillik ölçütlere göre yapılan tasnif bu bölümde yüzyıllara göre tarihlendirilmiştir. Eski Uygurca metinler tarihlerine göre sekiz gruba ayrılmıştır. Bu gruplar kronolojik olarak sıralanmıştır. İlgili gruplara dâhil edilmelerinin sebepleri açıklanmıştır. Her grubun sonunda o grupta yer alan eserler verilmiştir.

I. Grup (s. 403-407), yazılış tarihi belli metinlerden hareketle tarihi belli olmayan metinler tarihlendirilmiştir. Bu metinler 8. yüzyılın ikinci yarısında, yani 763-800 yıllarına tarihlendirilmiştir.

II. Gruptaki (s. 407-411), metinlerin yazılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak dil özelliklerine bakıldığında I. gruptaki metinlere yakındır. Bunlar 9. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir.

III. Grup (s. 411-415), bu dönem eserleri hem eski hem yeni dil özelliklerini bir arada göstermektedir. Eserler, 9. yüzyılın sonları ve 10. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir.

IV. Grup (s. 415-419), bu dönem eserlerinden çok azının yazılış tarihi bellidir. Metinler; 10. yüzyılın sonu, 11. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir.

V. Grup (s. 419), içinde bulunan eserlerin tamamı tarihsizdir. Bu yüzden IV. Grup ile mukayese edilerek tasnif edilmiştir. Bu metinler 11. yüzyılın sonları ile en geç 12. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

VI. Grup (s. 423-430), yazılış tarihi belli olan eserlerle mukayese ederek tarihleri belirlenmiştir. Bu metinler 13. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

VII. Grup (s. 431-435), ses ve şekil özellikleri ile önceki dönemden ayrılır. Bu metinler 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir.

VIII. Grup (s. 435-440) Eski Uygurcanın en geç tarihli metinleridir. Bu dönem eserleri dil özellikleri açısından önceki dönemlerden oldukça farklıdır. Bu metinler 14. yüzyılın ilk yarısından sonraki bir zamana tarihlendirilmiştir.

“Sonuç” bölümünde (s. 441-442), yazım, ses ve şekil özelliklerine göre Eski Uygurca dört döneme ayrılmıştır:

1. En erken safha (I. grup, 8. yy.): Bu dönem en erken tarihli metinlerin yer aldığı devredir.

2. Klasik öncesi safha: (II. III. IV. gruplar, 9-11.yy.): Bu dönem henüz Uygur yazı dilinin standartlaşmadığı evredir. Önceki dönem özellikleri ve sonraki dönem bazı dil özelliklerini içinde beraber barındırdığı dönemdir.

3. Klasik safha (V. VII. gruplar, 11-12. yy.): Uygurcanın standart yazı dili geleceğine kavuştuğu dönemdir.

4. Geç safha: (VII, VIII. gruplar, 13-14. yy.): Dil özelliklerin en ileri olduğu evredir.

Bu çalışma ile Eski Uygurcanın metinleri ilk defa olarak kapsamlı ve ayrıntılı bir biçimde incelenip tarihlendirilmiştir. Tarihleri belli olmayan metinleri

dillik ölçütlere göre tarihlendirmek için bu çalışma, örnek bir metot da getirmiştir. Başka dönemlerin tarihsiz metinleri de bu yöntem kullanılarak tarihlendirebilir. Ferruh Ağca'yı, Türk- lük bilimine kazandırdığı bu öncü eserinden dolayı kutlar, çalışmalarının devamını dileriz.

Kaynaklar

Bazin, Louis, *Les systemes chronologiques dans le monde turc ancien*, Akademia Kiado, Budapest 1991.

Doerfer, Gerhard, “Bemerkungen zur chronologischen Klassifikation des alteren Türkischen”, *AoF* 18,1, 1991, s. 170-186.

Doerfer, Gerhard, *Versuch einer linguistischen Datierung alterer osttürkischer Texte*, Harrassowitz Verlag Turcologica 14, Wiesbaden 1993.

Erdal, Marcel, “The Chronological Classification of Old Turkic Texts”, *CAJ* 23, 1979, s. 151-175.

Gabain, Annemarie von, “Alttürkische Datierungsformen”, *UJb* 27, 1955, s. 191-203.

Laut, Jens Peter, *Der frühe türkische Buddhismus und seine literarischen Denkmäler*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1986.

Zieme, Peter, “Bemerkungen zur Datierung uigurischer Blockdrucke”, *JA* 269 1-2, 1981, s. 385-399.

Zieme, Peter, *Religion und Gesellschaft im Uigurischen Königreich von Qoço*. Kolophone und Stifter des alttürkischen buddhistischen Schrifttums aus Zentralasien, Westdeutscher Verlag, Berlin 1992.